

FIGYELŐ

A MIKROKÖZÖSSÉG DEMOGRÁFIA VÁLTOZÁSAI AZ EZREDFORDULÓ KÍNÁJÁBAN

XU YAN YI

1. PÁRVÁLASZTÁS – HÁZASSÁG – CSALÁDALAPÍTÁS

A kínai „reform”, és „nyitás” politikájának kedvező légkörében a párválasztás, illetve a házasságkötés és a családalapítás terén egyre gyorsuló és gyökeres változások voltak tapasztalhatók már az ezredfordulót közvetlenül megelőző periódusban is.

Ezek megismerése céljából a Kínai Társadalomtudományi Akadémia Szociológiai Intézete két egymást követő felmérést végzett A 20. század végén. A felmérésekben – mintavételen alapuló kiválasztással – olyan fiatal emberek vettek részt, akik a „kulturális forradalom” végén születtek. A következőkben a vizsgálatok eredményeiről számolunk be.

A mai kínai fiatalok – a korábbi évtizedekben felnövökhöz képest – sokkal inkább személyiség-orientáltak. Az egyéniség érvényesülése-érvényesítése egyre jobban előtérbe kerül. A felmérésben résztvevők mintegy 40%-a úgy vélekedett, hogy a társadalom és az egyén viszonyában fontossági sorrendben nem az állam mint makroközösség érdekeit kell az első helyre sorolni.

Az individualizmus terjedése még szembetűnőbb a fiatalokat közelebről érintő kérdésekben. Így például a foglakozás-választással kapcsolatosan 60%-uk az egyéni döntést tartotta helyesnek.

Am a párválasztás-házasságkötés vonatkozásában a megkérdezett fiatalok már több mint 70%-ának az volt a véleménye, hogy a házasulandóknak saját maguknak kell dönteniük a partner kérdésében.

Nyilvánvaló tehát, hogy a párválasztás terén is gyökeres változások tapasztalhatók. Am a partnerkeresési formák és lehetőségek vonatkozásában még napjainkban sem lehet teljes „nyitottságról” beszélni. A társadalom iratlan erkölce még az ezredforduló kezdetén is meglehetősen „szigorú”: a „nyugati” világban természetesnek számító kapcsolatteremtési lehetőségek egyelőre nem kerültek be maradéktalanul a távol-keleti társadalom mindennapi gyakorlatába. Az utcán még nemigen ismerkednek egymással a fiatalok, a szórakozóhelyekre is többnyire csak párok járnak. Általában a különféle közvetítőkön keresztüli ismerkedés a jellemző: például a munkahelyi vezetők mutatnak be valakit beosztottjaiknak, vagy a szomszédok, barátok, ismerősök szerepelnek közvetítőként. Egy öt nagyvárosban végzett felmérés adatai szerint a fiatal házások közel 70%-a ilyen módon került kapcsolatba egymással. Az utóbbi években egyre több házasságközvetítő iroda is működik az országban, elsősorban a nagyobb városokban. Az elsőt Pekingben nyitották meg a kilencvenes évek elején. Az irodában regisztráltak 55%-a felsőfokú végzettséggel rendelkezett, 30% volt elvált, életkoruk 36 és 45 év közé esett, és többségük nő volt.¹

¹ Forrás: Love and Marriage with Computer. *China Today*, 1993. No. 4. 44. p.

A Kínai Akadémia felmérései arra is rámutattak, hogy a felnövekvő generációk egyre kevésbé érzik magukénak azt az idealisztikus életszemléletet, amely korábban az anyagilag és a lehetőségek vonatkozásában is kedvezőtlenebb és zártabb társadalmi miliőben kialakult. Gondolatvilágukban egyre több a materialista és utilitarista elem. A jelek szerint egyre inkább a sikeres karrier, a jólét, a minél több haszonnal kecsegtető hivatali és személyes kapcsolatok kialakítása lesz fontos számukra. Nem az utópikus lelkesedés, a messzi jövő eszméin való örökös elmélkedés fűti őket – a ma, a kézzelfogható és közvetlenül, gyorsan elérhető, élvezhető valóság került számukra előtérbe. Tevékenységük mozgatórugója a (nem filozófiai értelemben vett) materializmus lett, összhangban az utóbbi évtizedek gyökeres gazdasági és társadalmi változásaival. Az említett felmérés adatai alapján például a résztvevők 43,5%-a a sikeres életpályát, 43,2%-a a jólétben élő családot, 30,5% pedig a hasznos társadalmi kapcsolatokat jelölte meg a nyugodt, boldog és stabil élet forrásaként.

Mindezek szinte természetes következményeként a házasság és a családalapítás hagyományos szerepe és célja is változik. A korábbi felfogás, miszerint az elsődleges cél a gyerekszülés-utódnevelés, és ennek révén a társadalom fennmaradásának biztosítása, jelentősen módosult. Ennek oka egyrészt a fiatalok szemléletváltozásában, másrészt az ország túlnépesedésének ellensúlyozására kialakított családtervezési, születésszabályozási koncepcióban rejlik. A házasság és a család egyes dimenziói háttérbe szorultak – például az utódnevelés –, s ezzel párhuzamosan újak kerültek előtérbe, mint a szerelem, szeretet és a kölcsönös megértés.

A felmérés adatai jól érzékeltetik ezeket a változásokat. Például a nagyobb városokban élő fiatalok csupán egyötöde, a kisebb településeken élők mintegy harmada vélekedett úgy, hogy a jövő generációkról történő gondoskodásnak (az utódnevelésnek) alapvető szerepet kell játszania az emberek életében.

A két adat közötti viszonylag nagy eltérés ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy a vidéki, főként a mezőgazdasági népesség lakta területeken mélyebb gyökerei vannak a hagyományos szemlélet továbbélésének. A tradicionális szemlélet itteni szívósságát részben a családi munkaerő folyamatos biztosításának szüksége magyarázza.

A felmérés arra is választ keresett, milyen igényei vannak a fiataloknak jövő házas társukkal vagy partnerükkel kapcsolatban. A férfiak mintegy 50%, a nők 44,4%-a a szenvedélyes szerelmet jelölte meg a házasságkötés legfontosabb elemeként, még akkor is, ha ez mulandónak bizonyul és később stabil szeretetté alakul át. Vagyis – mint ezt a válaszok viszonylag magas aránya bizonyítja – az anyagi biztonság mellett az érzelem is egyre fontosabb szerepet játszik a párkapcsolatok kialakításában.

Ugyanakkor a férfiak 28,4, a nők 30,9%-a a kölcsönös bizalmat helyezte előtérbe, magasabbra értékelve azt a szenvedélyes szerelemnél is. E szemlélet mögött a hagyományos házasságmodell tovább élő elemei fedezhetők fel: a jó családi élet olyan párkapcsolaton alapul, melyben a házastársak együttműködése és egymásról való gondoskodása biztosítja a család stabilitását és nyugodt, békés, kiegyensúlyozott életvitelét.

Az elmúlt évszázad végétől egyre jobban érvényesül Kínában egy régi párválasztási-házasságkötési eszme, az úgynevezett *jūan fen*, ami körülbelül az érzelmi, de érzéki szempontból is optimális személy keresését és megtalálását jelenti. Azaz a házasságban két személy érzelmi és érzéki harmóniájára épülő, magasabb rendű életközösségről van szó.

Az empirikus szociológiai jellegű felmérés elemzése során a kutatók három pontban összegezték a „reform” és „nyitás” politikájának hatására bekövetkezett változásokat:

1. A fiatalok a korábbi évtizedekben felnövő nemzedékhez viszonyítva sokkal inkább személyiség-orientáltak.

2. Egyre több a materialista és utilitarista elem a fiatalok gondolatvilágában. Számukra a sikeres karrier a jólétben élő család, valamint a hasznos baráti kapcsolatok kialakítása az elsődleges.

3. A fiatalok egyre inkább élni, élvezni szeretnék a mind gazdagabb modern életformát.

A fentiekkel összefüggésben 1996-ban mintavételes vizsgálatot végeztek, amelynek adatait a *China Statistical Yearbook* 1996-os és 1997-es kötetében tették közzé. A továbbiakban ennek legfőbb eredményeit ismertetjük.

1. A mintában a felnőtt, a hivatalos házasságkötési kornál idősebb népesség körében a még soha házasságot nem kötöttek aránya 19,56%. A teljes mintabeli férfi népességben belül ez az arány 23,4%, a nők körében pedig 16,06%. A fenti arányok részben a családtervezési politikával függnek össze, amely arra ösztönzi a fiatalokat, hogy minél később kössenek házasságot, részben pedig azzal az egyre jobban terjedő életszemlélettel hozhatók kapcsolatba, hogy a fiatalok először egzisztenciális és anyagi természetű terveiket szándékoznak megvalósítani, és csak ezután gondolnak a házasságra. A férfiak és a nők közötti aránykülönbség az említett egzisztenciális és anyagi természetű törekvésekkel magyarázható, amelyek elsősorban a férfiaknál jelentkeznek, míg a nők többsége ma is a minél korábbi házasságot helyezi előtérbe.

A magas nőtlen/hajadon-arány (például Tibetben 31,62%, Hszincsiangban 25,10%, Csinghajban 24,04%) egyik oka az, hogy az itt élők többsége pásztorkodással foglalkozik, és az ezzel járó vándor életmód nem kedvez a családalapításnak. Ugyanakkor a modern, gyorsan fejlődő tengerparti régiókban ez az arány sokkal alacsonyabb (Sanghajban 15,29%, Tiencsinben 15,13%).

2. A házasságkötési kort elért teljes mintanépeességben belül az első házasságukban élők aránya 71,49%. A férfiaknál ez az arány 70,14%, a nőknél 72,85%. A több mint 70%-os országos arány ebben a soknemzetiségű és ellentmondásos történelmi folyamatokat átélő, átalakulóban lévő távol-keleti országban nagyon magasnak mondható, ami a kínaiak erős családalapítási motíváltságát bizonyítja.

Egy-egy magasabbnak tekinthető százalékarányt ugyanakkor a jobb helyi körülményekkel lehet magyarázni (például Tiencsinben 76,76%, Csiangszuban 76,26%, Sanghajban 74,95%, Loaningben 58,33%). Az alacsonyabb százalékarányoknál viszont a pásztorkodó életmódot említhetjük okként (Tibetben 58,75% és Hszincsiangban 58,33%).

3. Az újraházasodás egyre természetesebb társadalmi jelenségnek számít a 20. század végi Kínában. A gyökeres gazdasági és részben társadalmi változásokat követően még a nyolcvanas évek első felében is nagyon keményen tartotta magát az a hagyományos szemlélet, miszerint a házasság „tabu”, amelyet semmiféle ok miatt nem lehet felbontani. Az első törés akkor következett be, amikor a válást elítélték ugyan, sőt az érintetteket megszégyenítették, kiközösítették, de már nem tiltották. A válás lehetőségének biztosítása azonban még nem jelentette azt, hogy a társadalom íratlan erkölcsi kódexe szerint természetes jelenségnek számított volna az újraházasodás. A „jó ember nem házasodhat kétszer” szemlélete még a kilencvenes évek elején is ott élt a köztudatban, és elsősorban a nőket sújtotta. Az új házasságot kötő nőt lenézték, erkölcsstelennek tartották. Ez még az ezredfordulót megelőző időkben, az egyre modernizálódó Kínában sem szűnt meg teljesen.

A – válást, illetve az özvegyé válást követő – újráházasodások száma növekedő tendenciát mutat Kínában. A házasságkötési kort elért teljes népességen belül a második házasságukban élők aránya 1,95% (a férfiaknál 1,81%, a nőknél 2,09%).

A régiók szerinti arányokból kitűnik, hogy az újráházasodás kimagasló a többségében ujjurok lakta Hszincsiang Ujjur Autonóm Területen (a többedik házasságban élők aránya 16,80%). Az ujjurok egyénisége, életvitele – például a szorgalom, az élet sokoldalú sokszínű élvezése mint érték – különbözik a kínai népességet több mint 90%-át adó uralkodó nemzetiségétől, a *hantól*. Ebből adódóan –amellett, hogy hagyománytisztelők – lépést tudnak tartani az életmód változásaival is, vagyis nem ragaszkodnak mereven valamennyi, a múltból öröklött, íratlan erkölcsi szabályhoz. Így a házasságukat is felbontják, ha nem sikerült, de gyorsan újat is kötnek, mivel az egészséges házastársi kapcsolat kialakítását nagyon fontosnak tartják. Viszonylag magas a fenti arány Csinghaj tartományban is (5,11%). A legalacsonyabb az egyik gazdaságilag fejlett déli tartományban, Kuangtung Guangban (1,59%) és Kína ma még legfejletlenebb régiójában, a Tibet Autonóm Területen (1,83%). A házasságról kialakult hagyományos gondolkodásmód ezekben a régiókban érvényesül leginkább.

4. A válás ma már Kínában is az élet természetes velejárója. Ám annak ellenére, hogy a válások száma évről évre emelkedik –. 1988-ban 684 ezer, 1989-ben 752 ezer, 1991-ben 829 ezer, 1993-ban pedig már 909 ezer pár vált el hivatalosan, s az országos válási arányszám az 1992-es 1,47 ezrelékről 1993-ban 1,54 ezrelékre emelkedett (miközben 821 millió pár kötött házasságot) –, a Föld legnagyobb népességével rendelkező Kína továbbra is a világ legalacsonyabb válási rátáival rendelkező országai között maradt.

A *Kínai Statisztikai Évkönyv* 1996-os adatai szerint az elváltak aránya az össznépeséghez viszonyítva 0,77%, ezen belül a férfiak között 1%, a nők között pedig 0,55% volt.

5. Az özvegyek aránya az össznépeségen belül viszonylag alacsony (6,04%). A férfiaknál ez az arány 3,66, a nők között 8,42%. Az özvegyek között a férfiak aránya 30,35, a nőké pedig 69,65%.²

Az ezredfordulóra tehát a válás és újráházasodás már természetes, megszokott jelenségnek tekinthető Kínában, ám a családcentrikus szemléletmód továbbra is uralkodó maradt.

2. CSALÁDTERVEZÉS – SZÜLETÉSSZABÁLYOZÁS – CSALÁDMODELLEK

Mielőtt a kérdéskört részletesebben elemeznénk, röviden ki kell térnünk Lester R. Brown tanulmányára, amely 1995-ben, *Who will feed China?* (Ki fogja eltartani Kínát?) jelent meg.

Brown hipotézise szerint Kínában 1990 és 2030 között a gabonatermesztésre használt földterület egyötödével csökken majd, ezzel párhuzamosan viszont az ország lakossága, így a gabonafélék iránti kereslet is folyamatosan nő. Az 1990-ben megművelt 1,435 milliárd *mu* (1 *mu*=0,066 hektár) föld 2030-ra 1,148 milliárd *mura* zsugorodik – írja.. Ebből adódóan Kínában már az ezredforduló táján viszonylag nagy gabonahiány-

² *China Statistical Yearbook*, 1996; 1997.

nyal kell számolni, ami az egész világra hatással lehet. Ezen alapszik Brown konklúziója: „nem lesz senki, aki, táplálni fogja Kínát”.

Brown megközelítése egyoldalú: Kínában ugyanis a geológiai és a földrajzi adottságok alapján különbséget kell tenni szántóföld (művelésre alkalmas terület) és megművelt terület között. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy a szántóföld-terület valóban fokozatosan fogy. Az 1949-ben még meglévő, 1,468 milliárd *mu* 1993-ra 1,427 milliárd *mura* csökkent. Ez éves átlagban kevesebb mint egymilliárd *mu* veszteség a mezőgazdaságnak. Emellett azonban azt is figyelembe kell venni, hogy Kína – az addig megműveletlen területek művelés alá vonásával – évről évre igyekszik növelni az ország művelés alatt álló területét: 1990–1993 között évente 9,1 millió *mu* volt a szántóföld-veszteség, miközben minden évben 7,02 millió *mu* új terület került művelés alá.

Brown a mezőgazdasági művelésre alkalmas terület csökkenésével kapcsolatban a gabonafélék termelésének egyötöd arányban történő csökkenéséről tesz említést tanulmányában. Ugyanakkor statisztikai adatok bizonyítják, hogy a „falu” reformjának bevezetését követően ugrásszerűen megnőtt a gabonafélék termelése Kínában. 1984-ben például 407,31 millió tonnával rekordtermés született. 1990-ben újabb rekord volt, 446,2 millió tonna gabonaféle termett. 1993-ban következett a harmadik rekord 456,4 millió tonnával, 1995-ben pedig az addigi csúcseredmény, 460 millió tonna.

A népesség jövőbeni létszáma a szakemberek prognózisa szerint 2030-ra 1,6 milliárd fő lesz, ami azt jelenti, hogy 1990 és 2030 között Kína lakossága 490 millió fővel növekszik, évi 9,2 százalékos természetes szaporodási ráta mellett. Ennek megfelelően 2030-ban a teljes gabonaszükséglet 640 millió tonna lesz, ami 190 millió tonnával több, mint a kilencvenes évek elején volt.

Ugyancsak statisztikai adatok mutatják, hogy 1949 után – a kilencvenes évek elejével bezárólag – a gabonafélék egy főre jutó évi fogyasztása 290 kilogrammról 380 kilogrammra emelkedett, ami az előrejelzések szerint 2030-ra 400 kilogrammra nő. Ez körülbelül megfelel Japán, illetve a fejlett ázsiai országok kilencvenes évek eleji adatainak (450 kg/fő). Az említett adatok alapján, ha Kína gazdaság- és népesedéspolitikai célkitűzéseit megközelítőleg teljesíteni tudja, nem lesz szükség rá, hogy évente 378 millió tonna gabonafélét importáljon, amint erre Brown és más, a kérdéssel foglalkozó szakemberek elemzéseikben utalnak.³

Az össznépeséget tekintve Kínában lényegében már az ezredfordulót megelőzően, a kilencvenes években megszűnt az éhezés, sőt az egy főre jutó élelmiszer-cikk-fogyasztási arányok is évről évre fokozatosan emelkednek. Ennek ellenére a nagyon magas népességszám továbbra is akadályozza a gyors gazdasági fejlődést és ezzel a népesség mikroközösségei, a családok töretlen életszínvonal-javulását. Ezért miközben Kínának a gazdasági növekedés ütemét is növelnie kell, fokozott figyelmet kell fordítania a népességszám fenntartható mértékű növekedésére is.

A hagyományos kínai családban három generáció él egy fedél alatt. Ez a család-szervezeti forma az összetartozást, összetartást, a családtagok kölcsönös egymásrautaltságát, egymás segítségét hivatott elősegíteni. Bár az anyagi körülmények fokozatos javulásával – főként a nagyobb városokban – a nemzedékek különválása erősödik, a fiatal házaspárok külön lakásban kezdik élni közös életüket, még a 20. század végén is a hagyományos család-szervezeti formák jellemzőek Kínában.

³ Brown, L.: Who will be able to feed China? *Beijing Review*, 1995. July 10–16. 11–14.

A családon belül az egyes családtagok – elsősorban a férj és a feleség – szerepe szintén változóban van. Az évszázadokon keresztül ható Konfuciusz-tanítások egyike például, amely szerint a férfi minden vonatkozásban és minden körülmények között a család feje, „egyeduralkodója”, ma már kevésbé érezteti hatását. A nő alárendelt, kiszolgáltatott szerepe, ami feltétel nélküli engedelmességet jelentett, szintén elavulóban van, és fokozatosan a jogok és kötelességek nemek közötti egyenlő megosztása lett a családi élet alapja.

A fenti kérdéssel kapcsolatban több felmérést is végeztek a kilencvenes években. Ezek alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a kínai nők többsége ma már egyenrangú a családban, ami elsősorban a családi élet közös irányításában jelentkezik. Így a kiadásokról való döntésben a házaspárok több mint 50%-a közösen vesz részt. Sok családban már a nő – a feleség – kezeli a a pénzügyeket. A gyermekvállalás kérdésében pedig 80% körüli lehet a közös döntések aránya. Természetesen Kína még ma is erősen eltérő gazdasági-fejlettségi és kulturális szintű régiókból áll, a nagyobb arányú változások a nagyobb és fejlettebb városokban élő családokra vonatkoznak, míg a vidéki, kisebb településeken erősebben tartják magukat a hagyományos szokások.

A változások mellett azonban néhány, a családi életre vonatkozó kérdésben még osztársadalmi szinten is a régi gondolkodás továbbélése tapasztalható. Jellemző példa erre a gyermekek nemek szerinti megkülönböztetése, vagyis a fiúk előtérbe helyezése a családon belül. Ez a gyakorlatban (elsősorban vidéken) úgy jelentkezik, hogy mindkét szülő – de a nagyszülők is – arra törekszik, hogy fiúgyermekük gondosabb nevelésben részesüljön és magasabb iskolai végzettséget érjen el, mint leánygyermekük. Ez a megkülönböztetés természetesen nagyon sok pszichés problémával jár. Különösen veszélyes az a gyakorlat, hogy a lányokat gyakran „idegenként” kezelik a családban, ami később negatívan hat a felnőtté válásra, az önálló felnőtt élet kialakítására. Nem egy leánygyermeknél még házasságkötése után is hosszú időn keresztül hat a korábbi szülői viselkedés, és akadályozza az új család normális életvitelének kialakítását.

Az említett hagyományos szemlélet továbbélése a népesedéspolitika terén is érezteti hatását. A családtervezési-születésszabályozási politika bevezetése után a gyermekek nemek szerinti megkülönböztetése családalapító és majdani családfenntartó tényezőként került előtérbe. Kínában a társadalom íratlan családetikai kódexe évszázadokon keresztül a fiú-utódlást helyezte előtérbe. Az ezredforduló Kínájában a „kínai modell” bevezetése során, a gyors változások keltette bizonytalanság légkörében ismét a férfi lett a stabil tényező a családalapításban, családfenntartásban, az idősebb generációról történő gondoskodásban. Miközben a leánygyermek „kiházásítási” hagyománya is egyre inkább háttérbe szorult, az „egykecentrikus” családmodell még inkább a fiú-utódlást helyezte előtérbe. „Ha csak egy gyerek lehet, az inkább legyen fiú” – véli a kínai házaspárok többsége.

A családtervezés-születésszabályozás lényegét tekintve az új állampolitikai koncepció – a „reform” és „nyitás” – fontos, domináns társadalmi tényezője. A cél az, hogy tudatosan és tervszerűen próbálják alakítani az ország népességszámának növekedését, segítsenek elkerülni a túlnépesedést, és lehetővé tegyék a családok életszínvonalának fokozatos és folyamatos emelkedését.

1949-ben az ország lakosainak száma 541,67 millió volt. Mivel az ezt megelőző időszakokat a magas születési és magas halálozási arány jellemezte, a népességnövekedés is lassú volt. 1949 után, főként az ötvenes években megindult születési fellendülés

eredményeképpen 1986-ra megduplázódott az ország népessége, és meghaladta az egymilliárd főt.

Az 1979-es fordulatot követően több olyan jelenség került előtérbe, amelyek jelentősen befolyásolták a népességszám további alakulását. Így például az 1981-ben elfogadott új házassági törvény szerint a házasságkötés hivatalosan engedélyezett alsó határa a férfiaknál 22, a nőknél 20 év lett. Vagy az ún. „parasztgazdasági modell” bevezetése a mezőgazdaságban, ami fokozott igényt támasztott a fiatal munkaerő iránt. Mindezek ellentmondásos helyzetet hoztak létre. Egyrészt a házasságkötés korhatárának csökkentése, a megváltozott gazdasági viszonyok és életszínvonal azt eredményezték, hogy egyre több fiatal kötött házasságot, és viszonylag sok nő szült. Másrészt az életszínvonal emelkedésének folyamata fokozatosan növelte az árucikkek iránti keresletet, ami (főleg a mezőgazdaságban) növekvő munkaerő-szükségletet jelentett. Mindezek végül is a tervezett születési ráta átmeneti túllépését eredményezték.

Az 1985-ös évet követő periódus további problémákat vetett felszínre: mivel ekkor több mint 35 millió fő került házassodási, illetve szülési korbába, ebben a periódusban minden egymást követő év újabb „baby-boomot” hozott. Következmény: 1986–1990 között az évi természetes szaporodási ráta minden erőfeszítés ellenére 15 ezrelék fölé emelkedett: 1986-ban 15,57, 1987-ben 16,61, 1988-ban 15,73, 1989-ben 15,04, 1990-ben pedig 14,39 ezrelék volt.

Az 1990-es év adatai közül említést érdemel a Hszingcsiang – Ujgur Autonóm Területé, ahol a természetes szaporodási ráta 18,62 ezrelék volt. Ez a régió Kína legnyugatibb részén terül el, sok nemzetiséggel és jelentős iszlám befolyással (népességszáma 15,29 millió). Ugyanígy a Tibet Autonóm Területé, ahol a természetes szaporodás üteme 16,43 ezrelék (népességszáma viszont a legalacsonyabb, 2,16 millió). A legalacsonyabb növekedési arányokat a tartományi joggal felruházott városokban figyelték meg: Sanghajban 3,67 ezreléket (népességszáma, 10,86 millió), Pekingben 7,20 ezreléket (népességszáma, 10,86 millió), és Tiencsinben 9,83 ezreléket (népességszáma, 8,84 millió).⁴

A különféle jellegű – városi és vidéki – települések adatainak összehasonlítása ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy a belső és a távolabbi gyéren lakott területeken, valamint a határ menti zónákban a családtervezési-születésszabályozási politika a sok erőfeszítés ellenére sem teljesen sikeres. Amíg a városi jellegű települések népességének természetes szaporodási rátája 1981-ben 11,31, 1990-ben pedig 10,43 ezrelék volt – ami a házassodási és szülési korbába lépők számának jelentős emelkedése ellenére is csökkenő tendenciát mutat és jóval a tervezett alatt maradt –, a vidéki jellegű települések hasonló rátája 1981-ben 15,02, 1990-ben 15,79 ezrelék volt.⁵

Kínában a családtervezési-születésszabályozási politikát – elsősorban a gazdasági és kulturális különbségek, valamint az egyes nemzetiségek eltérő szokásaiból adódóan – nem lehet mindenütt azonos módon, formában és hatékonysággal alkalmazni. A kiadott rendelkezések – például a két- és többgyermekes családok hátrányos helyzetbe hozása bizonyos szociális juttatások megvonása révén – főként a városokban élőköt „sújtják”. A vidék viszont éppen a parasztgazdasági modell bevezetését követően jutott előnyökhöz.

⁴ *China Statistical Yearbook*. 1993. 83. p.

⁵ *China Statistical Yearbook*. 1993. 82. p.

A nemzetiségek lakta területeken még rugalmasabban kellett kezelni a családtervezés-születésszabályozási politikát. Például az a házaspár, amelynek nem genetikai okokból született szellemileg fogyatékos gyermeke, másodikat is vállalhatott. Egyes területeken azoknak a házaspároknak, akiknek leánygyermekük van, megengedik a második gyerek vállalását is. A gyéren lakott határvidékeken, a hegyvidéki körzetekben és a halászfalvakban eleve megengedett a két gyermek.

Mindazonáltal a családtervezési-születésszabályozási politika gyakorlati alkalmazásával – a sok gátló tényező, körülmény ellenére is – Kína jelentős eredményeket ért el a népességnövekedés korlátok között tartása terén. A teljes termékenységi arányszám (TFR) a városi településeken 1,5 alatt volt, a vidékieken pedig 2,8 körül ingadozott. Ez utóbbi településeken általában két gyermeket szültek az asszonyok, de nem volt ritka a három sem. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy az állam által „engedélyezett” korhatár alatt házasságot kötött lányok – elsősorban a nehezebben ellenőrizhető vidéki területeken – évente átlagosan a csecsemők 10%-át szülik.

Az ezredfordulót megelőző évtized adatai viszonylag biztatónak mondhatók. 1989 végén a teljes populáció 1,112 milliárd volt, ez 1990-re 1,143 milliárdra emelkedett. A növekedés egy év alatt 31 millió fő volt. 1991-ben az össznépesség száma 1,158 milliárd volt, ami ugyan 15 millióval több az előző évinél, de a növekedés üteme 50%-kal csökkent az 1990-es évhez képest. 1992-ben a népességszám 1,172 milliárdra emelkedett, a növekedés 13 millió fő volt, de az előző évhez képest ez 2 millió fővel kisebb növekedést jelent. Végül az 1994-es és az 1995-ös népességszám 1,198 és 1,207 milliárd fő volt: itt már „csak” 9 millió a növekedés.

A kilencvenes évek közepére viszonylag alacsony lett a népességnövekedés mértéke. A változás több okra vezethető vissza.

1. A szülő nők száma csökkent. A 20–29 év közötti terhes nők száma 1995-ben például 1,26 millióval volt kevesebb, mint 1993-ban.

2. A korán házasságot kötött nők aránya csökkent, miközben a nők átlagéletkora a házasságkötésnél, gyermekvállalásnál évente növekedett. A részadatok jól mutatják az oksági összefüggéseket. A 20 éves koruk előtt házasságot kötött lányok aránya az 1992. évi 12,9%-ról 1994-ben 10,8%-ra csökkent. Azoknak a lányoknak az aránya, akik 21 éves koruk előtt szültek gyereket, az 1992. évi 6,27%-ról 1994-re 3,62%-ra csökkent. A nők házasságkötési átlagos életkora az 1990. évi 22,12 évről 1994-re 22,73 évre emelkedett. Azoknak a nőknek az életkora, akik első gyermeküket születték, a kilencvenes évek első felében 23,28 évről 23,87 évre emelkedett.

3. A többgyermekes nők aránya 10% alatt volt a kilencvenes évek közepén, míg 1990-ben ugyanez 19% volt. Az egygyermekes házaspárok aránya az 1990. évi 49%-ról 1994-re 63%-ra emelkedett.⁶

Kínában számos társadalmi probléma oka, egyben megoldásának függvénye is a túlnépesedés, illetve az esetleg bekövetkező gyors népességnövekedés. Számos tényező szükségessé teszi a népességnövekedés szabályozását, ugyanakkor meg is nehezíti ennek érvényesülését. Néhány példát említünk mindezzel kapcsolatban.

1. Kína a világ össznépességének 22%-át teszi ki, miközben az összes termőföldnek csak 7%-a áll rendelkezésére. Az egy főre jutó föld nagysága 0,086 hektár, ami jóval alacsonyabb a világlátlagnál (0,3 hektár). Ennek következtében jelentkehetnek élelmi-szer-ellátási problémák a harmadik évezredben.

⁶ Population Rate Drops in 1994. *Beijing Review*, 1995. No. 27. 26. p.

2. Kínában a rokkantak és nyomorékok száma meghaladja az 50 milliót. Ezen belül több mint 10 millió azoknak a fiataloknak a száma, akik születési fogyatékosokból eredően ilyenek. Több mint 400 millióan élnek jódoban szegény vagy teljesen hiányos területeken, ami az értelmi fogyatékos gyermekek százezreinek születését idézheti elő.

3. Kína vidéki, főleg belső és nyugati, a foglalkoztatottság, egészségügy, oktatás és az infrastrukturális ellátottság terén elmaradottabb területein ugyancsak nagy gondot okozhat egy esetleges gyors népességnövekedés. Az országban átlagosan tízezer lakosra 23 kórházi ágy és 16,5 orvos jut. A vidéki iskolákban a tanköteles gyermekek tömegei – anyagi eszközök és pedagógusok hiányában – nem részesülnek megfelelő szintű oktatásban. Sok településen még oktatásra alkalmas épület sincs, és kevés a tankönyv, a segéd- és szemléltető eszköz. Sok vidéki területen tragikus a közlekedési helyzet is.

4. A széles néprétegek között meglévő műveltségi-kulturális szintkülönbség ugyancsak gátolja a sikeres születésszabályozó politikát. Az 1990-es népszámlálás adataiból kitűnik, hogy a 15 éven felüli népességből 22,27% analfabéta, illetve félig analfabéta.

A 20. század végi családtervezési-születésszabályozási politika egyik sikeres tartományként említhető Szecsuan. A tartományban élők száma meghaladja a 100 milliót, és az egy főre jutó termőterület kevesebb mint 1 *mu*. A természetes szaporodási rátát 20 év alatt (1970–1990 között) 31,21 ezrelékről 11,45 ezrelékre sikerült csökkenteni. Az eredmény a tartományi vezetés rugalmas politikájának és a tartomány központjában, Cscentuban székelő Születésszabályozási Propaganda és Nevelési Központ tevékenységének köszönhető. A tartomány egyik közigazgatási területén, Omában a helyi adottságoknak megfelelően próbálták egy, illetve – a család körülményeinek függvényében – esetleg két gyerek vállalására ösztönözni a házaspárokat. Itt akkor is engedélyeztek második gyereket, ha az első – külső okból – fogyatékos volt, ha a férj és a feleség is „egyke-családból” származott, továbbá ha – második házasság esetén – a házaspár, meddőségi tüneteket észlelve, gyermeket fogadott örökbe, de később mégis született gyermekük. A fenti esetekben arra törekedtek, hogy a két szülés között legalább négy év különbség legyen. A tartomány nyugati részén – a kis létszámú nemzetiségi területeken – ugyanakkor egyáltalán nincs születéskorlátozás. A házasságkötés előtt viszont az egész tartományban kötelezővé tették az orvosi vizsgálatot, és a súlyosan szellemi fogyatékosok házasodását nem engedélyezik. A tartomány népességpolitikai módszereihez tartozik az is, hogy az olyan családoknál, ahol már két-három gyermek van, az egyik házastárs sterilizálását sürgetik. Mindezek következtében a születési arány 16,27 ezrelék (az országos átlag 18,24 ezrelék), a természetes szaporodási arány pedig 9,24 ezrelék (az országos 11,60 ezrelék).⁷

Hopej, Csiangsu és Santung tartományok szintén jó példával szolgálnak a sikeres népesedéspolitikára. Ezek a tartományok, a „reform” és „nyitás” bevezetése után gyors gazdasági fejlődésnek indultak. Ennek során a helyi kormányzatok, az adminisztratív intézkedések mellett a családtervezési-születésszabályozási szolgáltatások területén nyújtott jelentős anyagi ráfordításokkal – például különféle fogamzásgátlók ingyenes osztásával – elérték, hogy a családtervezés életmóddá vált a helyi népesség körében.

Santung Kína harmadik legnépesebb tartománya. A családtervezési-születésszabályozási politika hatékony alkalmazása során azonban a kilencvenes évek első felében a születésszám csökkent. A születési ráta az 1990. évi 18,21 ezrelékről

⁷ *China Statistical Yearbook*. 1993. 83. p.

1995-re 9,82 ezrelékre esett vissza, ami 8 ezrelékkal alacsonyabb az országos átlagnál. A természetes szaporodási ráta szintén nagyarányú csökkenést mutatott az említett periódusban: az 1990. évi 11,25 ezrelékről 1995-re 3,35 ezrelékre esett vissza (az országos arány 10,55 ezrelék volt).

A tartományon belül az egyik járásban – Jütungban –, ahol 56 falusi település található, egy nagyon hatékony és eredményes születésszabályozási hálózatot sikerült kiépíteni. A járásban a népesség 99%-a gyakorlati téren is részt vett a családtervezési programban. Még a kimondottan hagyományos értelemben vett falusi településeken is az „egyke” család a legáltalánosabb. Közülük 43%-nak leánygyermekük van. A nők fogamzásgátló eszközöket is alkalmazhatnak, sőt bármikor szabadon választhatják a sterilizálást is. Ez utóbbi lehetőség mindkét nemre vonatkozik, de a nők sterilizálása természetesen gyakoribb. Az itt élő nők 80%-a használ spirált, 5%-a szed tablettát vagy használ kondomot. A többiek korábban sterilizáltak. A családtervezési program eredményességét mutatja, hogy 1993-ban például mindössze 50 művi abortuszra volt szükség, miközben 10 ezernél több szülési korban levő nő élt a területen. A születési arány ugyanakkor a járásban a kilencvenes évek első felében mindössze 6,15 ezrelék volt. Ez az arány a fejlett országokéhoz hasonló.⁸

Ugyanakkor a születésszabályozó politika által preferált egygyermekes modell számos problémát is okozhat. Ezek közül veszünk számba néhányat.

1. Az egygyermekes családmódel elterjedésével Kína az öregedő társadalmak sorába kerül. Statisztikai adatok bizonyítják, hogy a nyugdíjas korú népesség az országban az ezredfordulót megelőzően meghaladta a 100 millió főt – ez több embert jelent, mint amennyi idős ember egész Európában él –, ami évi átlagban 3%-kal növekszik. Az idősebb generációkról történő gondoskodás idővel kritikussá válhat. Ennek ellensúlyozására már a manapság is történtek lépések. A fiatalabb nemzedékben a jövő „ideális” családstruktúráját próbálják tudatosítani, amelynek megfelelően a fiatal házaspárok két idős házaspárral – a férj és feleség szüleivel – élnek együtt.

2. Kínában közismert a mezőgazdasági népesség túlsúlya. A vidék az ország népességszámának alakulásában mindig is fontos szerepet játszott. Ezért a családtervezési-születésszabályozási politika érvényesítése vidéken hangsúlyozottan fontos. A „falu” reformját követően a mezőgazdasági termelés szerkezetében bekövetkezett változások – a „parasztgazdasági” modell mint gazdálkodási forma uralkodóvá válása nyomán – két ellentétes előjelű folyamat indult el. A megváltozott gazdasági-gazdálkodási körülmények egyrészt jelentős számú paraszti munkaerőt szabadítottak fel, másrészt éppen ebben az új gazdálkodási modellben idővel munkaerő-igények lépnek-lephetnek fel, amelyek megoldását az „egyke”-családmódel vidéki elterjedése a jövőben akadályozni fogja.

3. A gyermekek testvér nélküli felnövése is számos pszichés és szocializációs – ösztársadalmi szinten jelentkező – problémát vet fel.

Az „egyke”-családmódel kialakulását követően jelentkező szociális töltetű problémák továbbgyűrűződését fogja előidézni egy másik családpszociológiai jelenség, amely a „reform” és „nyitás” politikájával egy időben eresztett gyökeret Kínában. A háttér egyfelől a gazdasági felemelkedés, a jóléti társadalom felé való közeledés, ami az életszínvonal rohamos változását hozza magával, másfelől az állam által támogatott egygyermekes családmódel. Egy új családmódel jelent meg, a kétkeresős, gyermektelen házaspár.

⁸ Shandong population rate drops considerably. *China Daily*, 1996. March 14.

párból álló család. Egyes feltételezések szerint a jövőben az ilyen házasságokra, „családokra” épül majd a kínai társadalom. 1979 és 1993 között az ilyen DINK (Double Income No Kids) modellek száma meghaladta az egymilliót. Többségük Kína nagy és közepes méretű városaiban élt.

Nem lenne teljes a kínai társadalom 20. század végi házasság- és családtípusainak bemutatása, ha nem beszélünk a moszoi nemzetiség által kialakított modellről. Ez a sajátos típus nemcsak kuriózum a modernizáció útján haladó országban, hanem egyben egyfajta „lázas” is a jogi béklyókban „vergődő” polgári házasság-modell ellen.

A moszoi modell lényegét tekintve „vándorházassági” rendszeren alapuló matriarchális család. Hogyan alakult ki a „vándorházassági” rendszer?

A Luku-tó, amelynek partján a moszoi nemzetiség él, Jünnan és Szecsuan tartomány, valamint Tibet találkozásánál terül el. Két-háromszáz évvel ezelőtt a három szomszédos tartományból érkező karavánok számára a tó környéke nyújtott pihenőhelyet. A férfiak az ingázás, a többszöri visszatérés során beleszerettek a helyi nőkbe, náluk töltötték el egy-egy éjszakát, majd következő nap folytatták üzleti útjukat. A kapcsolat a visszatéréseket követően egyre mélyült, de jellege nem változott. A férfiak végérvényesen nem telepedtek le az adott helyen és nem is kötöttek házasságot, a nők viszont magukénak érezték az általuk kiválasztott és megszeretett férfit, akinek gyermeket is szültek. A férfinak ugyanakkor nem volt semmiféle kötelezettsége – erre a nő nem is kényszerítette –, és ez a sajátos „házassági” kapcsolat vezetett el végül is a matriarchális családok kialakulásához.

Milyen a mai moszoi modell? Amikor egy férfi és egy nő szerelmesek lesznek egymásba, létesíthetnek egy ún. acsu-kapcsolatot. Ennek az a lényege, hogy napszálltakor a férfi acsu jöhet a női acsu házához, ott töltheti az éjszakát, másnap korán reggel viszont el kell mennie. A moszoi emberek szabadon választhatják, illetve váltogathatják acsu-kapcsolataikat, de nem lehet nekik egyszerre több kettőnél. A Luku-tó partján fekvő településen a 71 család közül mindössze ötnél van meg a hagyományos férj-feleség kapcsolat.

A moszoi kultúra egyik tudományos kutatója, Ho Csienhua *Tanulmány a moszoi anyajogú társadalmi rendszerről* című munkájában részletesen elemzi a moszoi modellt. Kifejti, hogy az acsu két ember mély szerelmi kapcsolatán alapszik. Az acsu párnak – elsősorban a férfinak –, mivel nem zárt családi életet él, nem kell vállalnia a családdal járó kötelezettségeket. A férfi acsu független, jöhet-mehet, és a gyermeke, gyermekei az anya és annak családja felelősségére vannak bízva. A pár között nincsenek viták és problémák a családi tulajdon vagy a gyermekek eltartása miatt. A kapcsolat fenntartása a legfontosabb, valamint a szerelem és a „házasság” elismerése, megvallása. A kutató végső konklúziója: „A moszoi matriarchális család tagjai valóban képesek szeretni, ismerik, érzik és élni is tudják az igazi szerelmet, és kényszerítő eszközök nélkül gondoskodnak egymásról.”

A moszoi modell jövőjéről két vélemény alakult ki. Az egyik szerint az acsu biztosítja és garantálja a szerelem és házasság révén létrejövő családi rendszert. A társadalom fejlődése során az acsu képes lesz integrálódni a modern civilizációba, megtartva lényeges elemeit. A másik vélemény szerint az acsu nem lesz képes ellenállni a civilizáció „támadásainak”, és fokozatosan hasonul a hivatalos formákon alapuló házassági kapcsolatra épülő családmodellhez.

A kínai családok méretében már a 20. század végén érezhető volt a népességgazdasági hatása. Az átlagos család például 1995-ben 3,74 főből állt. Statisztikai adatok mutatják,

hogy a tengerparti, fejlettebbnek tekinthető régiókban a családok kisebb méretűek az országos átlagnál. A legkisebb méretű családok, Sanghajban, Kína legnagyobb városában élnek, átlagosan 2,89 fővel. Az átlagnál alacsonyabb a családméret Liaoning, Csiangszu, Csöcsiang és Szecsuan tartományokban, valamint Pekingben és Tiencsinben. A fejletlen területeken viszont relatíve magas az átlagos családméret (4 fő). Tibetben a legmagasabb, 5,57 fővel.⁹

Kína 1979 után, de főként a 20. század végétől egyre szélesebbre tárta kapuit a világ felé. Ennek nyomán a külföldi életvitel hatással lesz a kínaiakra is, és egy részük bizonyosan átveszi majd ezeket a szokásokat. Így terjedni fog az „élettársi” kapcsolat házasság és gyermekvállalás nélkül, akárcsak a házasságon kívüli szexuális kapcsolat. Ennek hátterében a „nyitás” politikája mellett az anyagi szemlélet erősödése és az ideológiai téren bekövetkezett változások is ott vannak. Az emberekre korábban „béklyóként” nehezítő anyagi kiszolgáltatottság fokozatosan oldódik. Ez főként a nőkre vonatkozik, akik anyagi téren is egyre inkább függetlenné válnak.

A társadalombiztosítási rendszerben bekövetkező változások is kevésbé teszik fontossá a házasságot, a családot, amelyek korábban éppen az idősebbekről történő gondoskodásban töltötték be sajátos funkciót. Ma már Kínában is más megoldások jelentkeznek.

Míndamellert a házasság és a család alapjaiban meg fogja őrizni lényegét, funkcióját a jövőben is, de struktúrájában és lényegi vonásaiban lesznek változások. A harmadik évezredben feltehetően több lesz a kisebb méretű – főként az egygyerekes – család, többen fognak később házasodni, és kevesebb, de egészségesebb utód születése várható.¹⁰

⁹ Forrás: Average family size drops. China Daily, beijing, 1996. Apr. 11. 2. p.

¹⁰ Forrás: Chen Xinxin: Chinese Marriages and Families. China Today, Beijing. 1997. May. 5. 18. p.